

Fərid Həsənov

*Ədliyyə Nazirliyi Məhkəmə Ekspertizası
Mərkəzinin dissertantı*

CİNAYƏT-PROSESSUAL QANUNVERİCİLİYİN “AĞLABATAN MÜDDƏT” PRİZMASINDAN TƏHLİLİ

Azərbaycan Respublikasında məhkəmə-hüquq islahatlarının əsas istiqamətlərindən biri ölkə qanunvericiliyinin yerli şərait nəzərə alınmaqla Avropa standartlarına uyğunlaşdırılmasıdır. Burada əsas məqsəd insan hüquqları və əsas azadlıqlarının qanunlarda təsbit edilməsi ilə yanaşı, onun səmərəli müdafiə vasitələrinin müəyyən edilməsidir. Diqqətinizə təqdim edilən məqalə ağlabatan müddət institutunun mahiyyətinə, onun hüquqi əsaslarına, eyni zamanda Azərbaycan Respublikası cinayət-prosessual qanunvericiliyində təsbit edilmiş müddətlərin “ağlabatan müddət” prizmasından təhlilinə həsr edilmişdir.

I. “Ağlabatan müddət”in mahiyyəti və hüquqi əsaslandırılması

Müddət prosesual qanunvericiliyin prioritet məsələlərindən biridir, xüsusilə də məhkəmələrdə ədalətin zəfər çalması baxımından bu böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bir ingilis maksimasında qeyd edildiyi kimi «Gecikmiş ədalət, ədalətin təkzibidir» (Justice delayed, justice denied).

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin 30 mart 2006-cı il tarixli 5 nömrəli Qərarı (“Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyası müddəalarının və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinin tətbiqi haqqında”) məhkəmə-hüquq islahatlarının gedişində əsaslı dönüş yaratdı və məhkəmələr tərəfindən cinayət işlərinə baxarkən daxili qanunvericiliklə yanaşı, beynəlxalq konvensiyaların, xüsusilə də “İnsan hüquqları və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının müddəalarını rəhbər tutmaları tövsiyə olundu. Hətta imperativ norma kimi müəyyən edildi, belə ki, adıçəkilən Qərarın ikinci hissəsinin üçüncü abzasına əsasən “İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının pozulması ilə bağlı məhkəmələr milli qanunvericiliklə yanaşı Konvensiya müddəalarını da rəhbər tutmalı və bu zaman İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin təcrübəsinə istinad etməlidirlər”.

“İnsan hüquqları və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında” 1950-ci il Avropa Konvensiyasının (bundan sonra Konvensiya) 6-cı maddəsinin (“Ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ”) birinci hissəsinə görə, “Hər kəs, onun mülki hüquq və vəzifələri müəyyən edilərkən və ya ona qarşı hər hansı cinayət ittihamı irəli sürülərkən, qanun əsasında yaradılmış müstəqil və qərəzsiz məhkəmə vasitəsilə, **ağlabatan müddətdə** işinin ədalətli və açıq araşdırılması hüququna malikdir. Konvensiya müddəasını hərfi təfsir etdikdə aydın olur ki, ağlabatan müddət cinayət işləri ilə bağlı sadəcə məhkəmə prosedurlarına tətbiq edilir. Lakin İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin (bundan sonra Avropa Məhkəməsi) bir sıra qərarlarında ağlabatan müddət tək-cə məhkəmə mərhələsində deyil, işin ibtidai araşdırmasına (Deveyer Belçikaya qarşı işdə Avropa Məhkəməsi ağlabatan müddətin şəxsə qarşı ittihamın irəli sürüldüyü andan hesablanmalı olduğunu müəyyən etdi) da aid olduğu məlum olur [1].

Bəs onda müddətin ağlabatanlığı dedikdə nə başa düşülür? Onun çərçivələri Avropa Məhkəməsinin presedentlərində necə müəyyən olunur?

Ağlabatan müddət anlayışını hərfi şəkildə təhlil etdikdə qarşımıza birinci növbədə “ağlabatan” və ya “ağlasıgan” ifadəsinin əhatə dairəsi çıxır. Fəlsəfi kateqoriya kimi ağlabatan dedikdə, dərkətmə qabiliyyətinin və şüurunun normal fəaliyyət göstərdiyi subyektin əşya və hadisələrin daxili və xarici əlaqələrin müəyyən etməsi, sistemləşdirməsi və məzmununun mənasını aşkar edə bilməsi başa düşülür. [2]

Deməli, ağlabatan kateqoriyası yüksək zəka sahibləri üçün yox, normal həyat şəraiti olan, əşya və hadisələri normal məntiqi qaydalara uyğun qiymətləndirməyi bacaran sadə insanların təfəkkür halına şamil edilir. Bu səbəbdən müddətin ağlabatanlığı dedikdə, işin mürəkkəbliyindən, tərəflərin işə və bir-birinə münasibətindən asılı olaraq məsələnin həllinin maksimum hansı vaxt çərçivəsində həll edilə bilməsinin proses iştirakçılarının şüurunda əks olunmasıdır. Elə Konvensiyanın 6-cı maddəsində ingilis dili variantında işlədilən ağlabatan sözü (reasonable) ingilis dilinin izahlı lüğətində “məntiqə uyğun” kimi tərcümə edilir. [3]

Ağlabatan müddətin fəlsəfi mənası ilə yanaşı onun hüquqi mənası və əsasları qanunvericilik və onu tətbiq edən hüquq mühafizə orqanları üçün əhəmiyyətlidir. Mili qanunvericilikdə ağlabatan müddətin anlayışı verilmədiyindən biz Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin 30 mart 2006-cı il tarixli 5 Nöli Qərarını rəhbər tutaraq Avropa Məhkəməsinin presedentlərinə müraciət etməliyik. Amma yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsindən fərqli olaraq Rusiya Federasiyasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinə 4 may 2010-cu il tarixli 63-F4 Nöli Federal qanunu ilə əlavə və dəyişikliklər edilməklə “Cinayət mühakimə icraatının ağlabatan müddəti” adlı 6.1-ci maddə müəyyən edilmiş, ağlabatan müddətə anlayış verilərək onun başlama və bitmə vaxtı dəqiqləşdirilmişdir. Belə ki, həmin maddənin üçüncü bəndinə görə ağlabatan müddət cinayət təqibinin həyata keçirilməsi ilə başlayır və cinayət təqibinə xitam verilməsi və yaxud ittiham hökmünün çıxarılması ilə bitir, bu zaman cinayət işinin hüquqi və faktiki halları, cinayət mühakimə icraatı iştirakçılarının davranışı, məhkəmənin, prokurorun, istintaq orqanı rəhbərinin, müstəntiqin, təhqiqat qrupunun rəhbərinin, təhqiqatçının cinayət təqibinin həyata keçirilməsi ilə bağlı effektiv fəaliyyəti və cinayət mühakimə icraatının ümumi müddəti nəzərə alınır.

Avropa Məhkəməsinin bir çox qərarlarında Konvensiyanın 6-cı maddəsinin tələblərinin, xüsusilə ağlabatan müddətdə işə baxılmasının mahiyyəti və hüquqi təfsiri verilməklə yanaşı, ölkədaxili prosedurlarda pozuntuların məzmunu və bundan çıxış yolları göstərilmişdir [4]. İşin hallarından asılı olmayaraq Avropa Məhkəməsi ağlabatan müddət tələbinə riayət edilib-edilmədiyini yoxlayarkən ilk növbədə müddətin başlanma anını (dies a quo) və bitmə anını (dies ad quem) müəyyən edir.

“Nyumester Avstriyaya qarşı” işdə ağlabatan müddətin başlanğıcının şəxsə qarşı ittihamın irəli sürüldüyü andan hesablandığı müəyyən edilmişdir. İttihamın mahiyyəti isə “Deveyer Belçikaya qarşı” işdə açıqlanmışdır: “Şəxs tərəfindən hər hansı cinayətin törədilməsinin rəsmi orqanlar (cinayət təqibi orqanları) tərəfindən ona elan edilməsi və ya bildirişin verilməsi ittihamın irəli sürülməsi hesab olunur” [5].

“Filip Bertin-Mourot Fransaya qarşı” işdə ağlabatan müddətlə bağlı məhkəmə presedenti mükəmməl şəkildə müəyyən edilmişdir. Belə ki, qərarla qeyd olunur ki, Konvensiyanın 6-cı maddəsinin birinci bəndində göstərilən müddət şəxsin formal ittiham edildiyi və ya ittiham orqanı tərəfindən şəxsin şübhəli hesab olunması üçün zəruri hərəkətlərin həyata keçirildiyi (müvafiq ölçü götürüldüyü) andan başlanır [6]. Deməli, bu müddət iş məhkəmədə baxılmamışdı əvvəl ibtidai araşdırma zamanı başlayır. Zəruri hərəkətlərə (tədbirlərə) şəxsin həbs edilməsi (tutulması), şəxsə rəsmi surətdə hər hansı cinayətin etməsi haqda bildirişin verilməsi (ittihamın elanı) və ya ibtidai araşdırmanın (cinayət təqibinin) başlanması daxildir [7].

Dies a quo ilə bağlı Avropa Məhkəməsinin presedentlərini ümumiləşdirərək həmin vaxtın müxtəlif işlərlə əlaqədar başlanma anının aşağıda göstəriləndiyi kimi fərqli olduğu nəticəsinə gəlirik: ibtidai araşdırmanın başlanması üçün qərarın qəbul edildiyi an [8]; həbs haqqında qərarın çıxarıldığı an [9]; axtarış haqqında qərarın çıxarıldığı an [10]; şəxsin faktiki tutulduğu an [11]; şəxsə ittiham

elan edildiyi tarix [12]; şəxsin toxunulmazlıq hüququnun ləğv edildiyi an [13]; şəxsə ibtidai araşdırmanın başlanması və ya cinayət işinin məhkəməyə daxil olması barədə bildirişin verildiyi an [14]; və s.

Ağlabatan müddətin bitmə anının (dies ad quem) müəyyən edilməsi onun başlanma vaxtından daha sadədir. Belə ki, Avropa Məhkəməsinin mövqeyinə görə ölkədaxili prosedurlarda müddətin bitməsi işə baxan sonuncu insansiya məhkəməsinin qərarının çıxarılması ilə üst-üstə düşür [15]. Müddətin başladığı və bitdiyi vaxt çərçivəsində onun ağlabatan hesab edilməsi üçün konkret meyarlar presedentlərdə müəyyən edilmişdir. Belə ki, "Fridlender Fransaya qarşı" işdə müddətin ağlabatanlığı ilə əlaqədar meyarları aşağıdakı kimi təsbit etmişdir: 1. İşin mürəkkəbliyi; 2. Ərizəçinin davranışı; 3. Müvafiq hakimiyyət orqanının (qərar qəbul etmək səlahiyyətinə malik) davranışı; 4. Ərizəçinin məruz qala biləcəyi risklər. [16]

Hesab edirik ki, Avropa Məhkəməsi ölkədaxili prosedurlarda cinayət işinə baxılması və işin həll edilməsi üçün sərf olunmuş müddəti ağlabatan hesab edib-etməməsi səlahiyyətini məhz həmin meyarlar əsasında özündə saxlamış, digər tərəfdən konkret müddətlər müəyyən etməməklə üzv ölkələrə daxili şəraiti nəzərə almaq müstəqilliyi vermişdir.

II. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsində müddətə dair ümumi müddəalar və ağlabatan müddət

Cinayət mühakimə icraatını müddətsiz təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. Müddətin qanunda təsbit edilməsi bir tərəfdən cinayət prosesini həyata keçirən orqanların fəaliyyətini vaxtında və səmərəli təşkilinə yardım edirsə, digər tərəfdən proses iştirakçılarının hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsinə şərait yaradır. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin (bundan sonra CPM) XXIV Fəslə "Cinayət mühakimə icraatında müddətlər" adlanır və bütün proses boyu qanunda göstərilən ayrı-ayrı müddətlərə dair ümumi müddəaları özündə əks etdirir. Həmin müddətlər CPM-in 202.1-ci maddəsinə əsasən saatlar, günlər, aylar və illərlə hesablanır. Müddətin həftələrlə hesablanması ümumi müddəalarda qeyd edilməsə də CPM-in yalnız bir maddəsində – 59.2-ci maddədə "Məhkəmə tərəfindən bəraət verilmiş, həmçinin barəsində cinayət təqibinə xitam verilmiş şəxsin tələbi ilə məhkəmə və ya istintaq orqanı **iki həftə** müddətində bu barədə həmin şəxsin əvvəlki və ya hazır ki, iş yerinə, təhsil aldığı yerə, yaşayış yerinə məlumat verməlidir" normasının dispozisiyasında istifadə edilmişdir. Hesab edirik ki, bu norma 29 dekabr 1998-ci il tarixli 610-IQ №li "Təhqiqat, ibtidai istintaq, prokurorluq və məhkəmə orqanlarının qanunsuz hərəkətləri nəticəsində fiziki şəxslərə vurulmuş ziyanın ödənilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun (bu qanun CPM-dən iki il əvvəl qəbul olunub) 7-ci maddəsindəki (maddə "Təhqiqat, ibtidai istintaq, prokurorluq və məhkəmə orqanlarının qanunsuz hərəkətləri nəticəsində fiziki şəxslərə vurulmuş fiziki və mənəvi ziyanın ödənilməsi" adlanır) müvafiq bəndi ilə eyni məzmunludur və qanundakı bu norma olduğu kimi CPM-ə əlavə edilib. CPM-in 202-ci maddəsində, həmçinin müddətlərin hesablanması qaydası təsbit edilmişdir. Belə ki, cinayət mühakimə icraatı zamanı müddətlər hesablanarkən müddətin başladığı saat və gün hesaba alınmır və müddətlər günlərlə hesablanarkən müddət birinci gün gecə saat 12-də başlayır və müddətin sonuncu günü gecə saat 12-də qurtarır [17]. Müddətlər aylar və illərlə hesablandıqda müddət sonuncu ayın müvafiq günündə qurtarır, həmin ayda müvafiq tarix yoxdursa, müddət ayın sonuncu günü qurtarır (məsələn, fevral ayı üçün). Ümumiyyətlə, müddətin qurtarması iş gününə düşmürsə, həmin gündən sonrakı birinci iş günü müddətin axırıncı günü sayılır [18]. Hesab edirik ki, qanunun bu müddəası şübhəli və təqsirləndirilən şəxsin hüquqlarının pozulması üçün şərait yaradır. Fikrimizi əsaslandırmaq üçün CPM-in şübhəli şəxsin tutulma müddəti ilə bağlı müddəasını gözdən keçirmək olar. CPM-in 148.4-cü maddəsinə görə şübhəli şəxsin tutulma müddəti 48 saatdır və bu müddət heç bir halda uzadıla bilməz. Amma yuxarıda göstərilən normanı tətbiq etsək, belə çıxır ki, əgər müddətin sonu iş gününə düşmürsə (məsələn, istirahət günü, bayram günü) tutulmanın müddəti ondan sonrakı iş günü başa çatmış hesab olunur, deməli, şübhəli şəxs faktiki olaraq 48 saat yox, 72

saat müvəqqəti saxlanılma yerində qalır. Eyni mənzərə barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilmiş təqsirləndirilən şəxsə də aiddir. Gələcəkdə qanunun bu normasına yenidən baxılması və istər müvəqqəti saxlama yerlərində, istərsə də istintaq təcridxanasında olan şəxslərlə əlaqədar müddətin hesablanması üçün xüsusi qaydalar müəyyən edilsə yaxşı olardı.

Cinayət prosesi iştirakçılarının hüquqlarının səmərəli həyata keçirilməsi üçün CPM-in 203-cü maddəsində onlar tərəfindən buraxılan müddətin bərpası ilə əlaqədar müraciət etmək hüquqları nəzərdə tutulub. Belə ki, həmin maddəyə əsasən cinayət mühakimə icraatı zamanı üzrlü səbəblərə görə buraxılmış müddət maraqlı şəxsin vəsatəti və ya xahişi ilə cinayət prosesini həyata keçirən orqanın qərarı ilə bərpa oluna bilər. Bundan əlavə, cinayət prosesini həyata keçirən orqanın hər hansı qərarından şikayət vermə müddəti bitmişsə, onun icrası göstərilən şəxsin vəsatəti və ya xahişi ilə buraxılmış müddətin bərpa edilməsi məsələsinin həllinədək dayandırıla bilər. Hesab edirik ki, qanunun bu müddəası müddət baxımından insan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının səmərəli həyata keçirilməsi üçün optimal vasitələrdəndir.

CPM-in "Cinayət mühakimə icraatında müddətlər" adlı XXIV fəslində, eləcə də müddətlə bağlı digər müddəalarında əğlabatan müddət anlayışından istifadə edilməsə də, onun tələblərinin bu və ya digər şəkildə təsbit olunduğu hüquq normalarına rast gəlinir. Belə ki, CPM-in "Cinayət təqibi üzrə icraatın tezliyinin təmin olunması" adlı 48-ci maddəsində əğlabatan müddətin elementləri görünür. Həmin maddənin birinci bəndinə əsasən cinayət təqibi üzrə icraat təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror və ya məhkəmə tərəfindən CPM-də nəzərdə tutulmuş müddətlərdə elə başlanmalı (dies a quo) və qurtarmalıdır (dies ad quem) ki, sübutların vaxtında əldə olunması və tədqiq edilməsi təmin olunsun, digər tərəfdən şəxslər onlara ittiham elan olunmasını, işlərinə baxılmasını və pozulmuş hüquqlarının bərpasını həddən artıq uzun müddət gözləməsinlər [19].

Cinayət-prosessual qanunvericilikdə cinayət işi üzrə araşdırma aparılan zaman həm müddətlərə əməl olunması, həm də həmin müddət daxilində məhz hansı vəzifələrin icra edilməsi cinayət prosesini həyata keçirən orqan qarşısında tələb kimi qoyulur [20]. Həm də bu vəzifə (müddətə riayət etmək) təkcə məhkəməyə deyil, (Konvensiyanın 6-cı maddəsinə görə məhkəmənin üzərinə qoyulur), həmçinin təhqiqatçı, müstəntiq və prokurora da aid edilir [21].

III. Cinayət prosesinin mərhələləri və əğlabatan müddət

Tərədilmiş və ya hazırlanan cinayət haqqında məlumatın daxil olduğu gündən onun ibtidai araşdırılması və məhkəmədə baxılıb həll edilməsinə qədər mürəkkəb xarakterli iki yüzdən çox prosesual hərəkət həyata keçirilir. Təbii ki, bu hərəkətlərin systemsiz, hissələrə və etaplara bölünmədən keçirilməsi nəinki ədalət mühakiməsinin qarşısında dayanan vəzifələrə çatmağa imkan verməyəcək, həmçinin proses iştirakçılarının hüquq və azadlıqlarının vaxtında və səmərəli təmin olunması tələblərini kobud şəkildə pozacaqdır. Odur ki, cinayət prosesi hüquq ədəbiyyatında müəyyən edilmiş ciddi meyarlar əsasında mərhələlərə bölünmüşdür və həmin meyarlara aiddir: hər bir mərhələnin müstəqil məqsəd və vəzifələrinin olması, iştirakçıların dairəsinin müxtəlifliyi, prosesual müddətlər, prosesual münasibətlərin fərqli olması, qəbul edilən qərarların və tərtib edilən sənədlərin dairəsi [22].

Azərbaycan Respublikası cinayət-prosessual qanunvericiliyində cinayət prosesinin mərhələləri birbaşa hər hansı normada nəzərdə tutulmayıb, lakin hüquq ədəbiyyatında prosesualist alimlərdən professor Mirağa Cəfərquliyev, V.V.Vandışev, P.A.Lupinskaya cinayət prosesinin 6 əsas və 2 müstəsna mərhələsini müəyyən etmişlər [23]. Cinayət prosesinin əsas və müstəsna mərhələlərinin ardıcılığı belədir: 1) cinayət işi başlama; 2) ibtidai istintaq və təhqiqat (ibtidai araşdırma); 3) məhkəməyə vermə (məhkəmənin hazırlıq hissəsi); 4) məhkəmə baxışı və hökmün çıxarılması; 5) apellyasiya məhkəməsində icraat; 6) hökmün icrası; 7) kassasiya instansiyasında icraat; 8) yeni açılmış hallar üzrə icraat.

Cinayət prosesinin hər bir mərhələsi özü bir neçə hissədən və ya etapdan ibarət ola bilər. Məsələn, ibtidai araşdırma təhqiqat və ibtidai istintaq hissələrindən; məhkəmə baxışı hazırlıq iclası,

məhkəmə istintaqı, tərəflərin çıxışları, təqsirləndirilən şəxsin son sözü və hökmün çıxarılması etaplarından ibarətdir. Lakin mərhələlərin ağlabatan müddət prizmasından təhlilini verdikdə hissələri və etapları nəzərə almadan bütöv mərhələ üçün cinayət-prosessual qanunvericilikdə müəyyən edilmiş müddətləri əsas götürəcəyik.

Cinayət işinin başlanması mərhələsinin əsas məqsədi cinayət haqqında daxil olmuş məlumatın cinayət təqibi orqanları tərəfindən ilkin yoxlanılması, cinayətin əlamətlərinin olub-olmamasının müəyyən edilməsi və kifayət qədər əsaslar olduqda cinayət işinin başlanması məsələsinin (qərarın qəbul edilməsi) həll edilməsidir. CPM-in 207-ci maddəsinə əsasən törədilmiş və ya hazırlanan cinayət haqqında fiziki və ya hüquqi şəxs tərəfindən daxil olmuş, habelə onun səlahiyyətlərinə aid olan və kütləvi informasiya vasitələrində əks etdirilmiş və təsdiq edən sənədlərlə birgə təqdim edilmiş məlumata ilkin baxılma müddətləri aşağıdakı kimi müəyyən edilib:

1) Dərhal: qanunun bu müddəası aşkar cinayətlərlə və ya CPM-in 209-cu maddəsində təsbit edilmiş fakt üzrə prokuror tərəfindən cinayət işi başlanması halına aid edilir. Hesab edirik ki, burada dərhal ifadəsi ağlabatan müddət prinsipinə uyğundur və hər hansı gecikməyə yol vermədən, təxirə salınmadan (hər bir halda 24 saatdan gec olmayaraq) cinayət işinin başlanılmasını əhatə edir. Cinayətin aşkarlığı dedikdə, ilkin məlumatlarda təqsirkar məlum olan və aşkar şəraitdə törədilən cinayətlər başa düşülür [24].

2) 3 gün və ya 10 gün: bu müddət zəruri hallarda əlavə məlumatların yoxlanılması (hadisə yerinə baxış, zərər çəkmişin, şahidlərin izahatlarının alınması və s.) üçün nəzərdə tutulub və faktiki olaraq baş vermiş hadisədə cinayətin əlamətlərinin olub-olmamasını müəyyən etmək üçün kifayətdir;

3) 20 gün: daxil olmuş məlumatın yoxlanılması üçün ekspert rəyinin alınması zərurəti olduqda bu müddət tətbiq edilir. Amma CPM-in 207.4-cü maddəsinə əsasən hadisə yerinə baxış istisna edilməklə hər hansı istintaq hərəkətinin cinayət işi başlanmasından əvvəl həyata keçirilməsi qadağandır. Nəzərə alsaq ki, ekspertizanın təyini və keçirilməsi istintaq hərəkətidir, onda 207.1.2.-ci maddəsi ilə 207.4-cü maddə arasında ziddiyət yaranır. Təklif edirik ki, gələcəkdə bu cür ziddiyyətlər olmaması üçün qanunda hadisə yerinə baxışla yanaşı, ekspertizanın da cinayət işi başlanmasından əvvəl aparılmasına icazə verən norma nəzərdə tutulsun.

4) 30 gün: daxil olmuş məlumatlara baxarkən hüquqi şəxsin fəaliyyətinin elm, texnika, incəsənət və digər peşə sahələrində xüsusi bilikdən istifadə etməklə yoxlanılması (auditor yoxlaması) zərurəti yarandıqda tətbiq edilən müddətdir.

Cinayət işinin başlanması haqqında qərarın qəbul edilməsi ilə həmin mərhələ başa çatır və ibtidai araşdırma mərhələsi başlayır. CPM-in 7.0.22-ci maddəsinə əsasən ibtidai araşdırma cinayət işi üzrə ibtidai istintaq və təhqiqat növündə məhkəməyədək aparılan icraatdır. Təhqiqatın aparılma müddəti 10 gündür və bu müddət heç bir halda uzadıla bilməz. Təhqiqatın müddəti ibtidai istintaqdan fərqli olaraq cinayət işinin başlandığı gündən yox, cinayət haqqında məlumatın daxil olduğu andan hesablanır [25]. Düzdür, praktiki işçilər müddətin belə hesablanmasını və ümumilikdə müddətin az olmasını problem kimi qoysalar da, əslində qanunun həmin müddəası ağlabatan müddətin tələblərinə tam cavab verir. İbtidai istintaqın müddəti CPM-in 218-ci maddəsi ilə tənzimlənir və həmin müddət cinayət işinin başlandığı gündən hesablanır, işin məhkəməyə göndərilməsi və ya icraatına xitam verilməsi haqqında qərar çıxarıldığı gün bitir. İbtidai istintaqın ilkin müddətləri cinayətlərin kateqoriyalarına görə müəyyən edilib və böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərə görə 2 ay, az ağır cinayətlərə görə 3 ay, ağır cinayətlərə görə 3 ay, xüsusilə ağır cinayətlərə görə 4 aydır. Cinayət-prosessual qanuna görə həmin müddətlər cinayət işinin mürəkkəbliyi, xüsusi mürəkkəbliyi və müstəsna mürəkkəbliyi ilə əlaqədar üç dəfə müvafiq olaraq yuxarı prokurorun qərarı uzadıla bilər. CPM-də mürəkkəblik, xüsusi mürəkkəblik və müstəsna mürəkkəbliyin mahiyyəti və çərçivələri tənzimlənmir, amma hesab edirik, həmin meyarlar sadəcə pillə, etap xarakteri daşıyır. Belə ki, əgər cinayət işinin hərtərəfli, tam və obyektiv araşdırılması üçün ilkin müddətlər kifayət etmədikdə mürəkkəblik meyarı əsas götürülərək həmin müddət uzadılır, eyni ardıcılıqla mürəkkəbliklə bağlı müddətlər kifayət etmədikdə xüsusi mürəkkəblik, o da kifayət etmədikdə müstəsna mürəkkəblik tətbiq edilərək müddət uzadılır.

CPM-də mürəkkəbli, xüsusi mürəkkəbli və müstəsna mürəkkəbliyin mahiyyəti və çərçivələri tənzimlənmir, amma hesab edirik, həmin meyarlar sadəcə pillə, etap xarakteri daşıyır. Belə ki, əgər cinayət işinin hərtərəfli, tam və obyektiv araşdırılması üçün ilkin müddətlər kifayət etmədikdə mürəkkəbli meyarı əsas götürülərək həmin müddət uzadılır, eyni ardıcılıqla mürəkkəbliklə bağlı müddətlər kifayət etmədikdə xüsusi mürəkkəbli, o da kifayət etmədikdə müstəsna mürəkkəbli tətbiq edilərək müddət uzadılır.

Təbii ki, qanunvericilikdə ibtidai istintaqın müddətinin sonu, yəni son müddətlər müəyyən edilib. Belə ki, CPM-in 218.10-cu maddəsinə görə ibtidai istintaq hər bir halda böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərə görə 6 ay, az ağır cinayətlərə görə 9 ay, ağır cinayətlərə görə 12 ay, xüsusilə ağır cinayətlərə görə 18 aydan gec olmayaraq bitməlidir.

Hesab edirik ki, qanunvericilikdə ibtidai istintaqın müddətlərinin cinayətlərin kateqoriyasına görə müəyyən edilməsi müsbət haldır, ağılabatan müddət prinsipinə ziddiyyət təşkil etmir, lakin faktiki olaraq istintaqın müddəti cinayətlərin kateqoriyasından daha çox işin hallarından asılı olur, məsələn, qısqançlıq motivi ilə qonşuların gözü qarşısında həyat yoldaşını qətlə yetirmək (qəsdən adamöldürmə) ağır cinayətdir, amma onun istintaqı 1000 AZN-ə qədər olan məbləğdə pulun və ya əmlakın oğurlanması (Cinayət Məcəlləsinin 177.1-ci maddəsi) kimi böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətin istintaqından daha rahat və az müddət tələb edir.

Cinayət mühakimə icraatının məhkəmə mərhələsi üçün qanunvericilikdə müddətlər aşağıdakı kimi müəyyən edilib:

1. Məhkəmənin hazırlıq mərhələsi – cinayət işinin məhkəməyə daxil olduğu gündən 15 gün müddətində hazırlıq iclası keçirilir, həmçinin hazırlıq iclasının keçirildiyi gündən 15 gün müddətində məhkəmə baxışı təyin edilir. Deməli, bütövlükdə məhkəmənin hazırlıq iclası (məhkəməyə vermə mərhələsi) 30 gün müddətində başa çatır.

2. Məhkəmə baxışı və hökmün çıxarılması – qanunvericilikdə bununla bağlı hər hansı müddəə nəzərdə tutulmur. Cinayət işi üzrə məhkəmə baxışının müddəti işin mürəkkəbliyindən, iştirakçıların və epizodların sayından asılı olaraq məhkəmə tərəfindən müstəqil müəyyən edilir, yəni işə məhkəmədə baxılmasının ağılabatan müddətin çərçivələri hakim tərəfindən tənzimlənilir.

3. Apellyasiya instansiyasında icraat – birinci instansiya məhkəməsinin qanuni qüvvəyə minməmiş hökmlərindən şikayət hökm elan edildikdən sonra 20 gün müddətində verilir, apellyasiya məhkəməsinə cinayət işin materialları daxil olduqdan sonra 30 gün müddətində məhkəmə baxışı təyin olunur, məhkəmə baxışının müddəti isə qanunda dəqiq müəyyən edilməyərək məhkəmənin səlahiyyətinə buraxılır.

4. Kassasiya instansiyası məhkəməsində icraat – apellyasiya instansiyası məhkəməsinin qanuni qüvvəyə minmiş qərarlarından şikayətin verilməsi üçün müddətlərdə daxil olmaqla maksimum 18 ay müddət tələb edilir.

Beləliklə, cinayət mühakimə icraatının bütün mərhələlərini tənzim edən cinayət-prosessual qanunvericiliyi təhlil edərək belə nəticəyə gələ bilərik ki, Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsində müəyyən edilmiş icraat müddətləri ağılabatan müddət prinsipinin tələblərinə tam uyğundur.

Nəticə

Azərbaycan Respublikası cinayət-prosessual qanunvericiliyinin “ağılabatan müddət” prizmasından təhlili ilə bağlı fikirlərimizi yekunlaşdıraraq aşağıdakıları qeyd edə bilərik:

1. “Ağılabatan müddət” Konvensiyanın 6-cı maddəsində qeyd edildiyi kimi yalnız məhkəmə mərhələsini yox, həmçinin cinayət işinin başlanması və ibtidai araşdırma mərhələsini də əhatə edir;

2. Cinayət-prosessual qanunvericilikdə birbaşa ağılabatan müddət tələbi göstərilməsə də, CPM-in “Cinayət təqibi üzrə icraatın tezliyinin təmin olunması” adlı 48-ci maddəsində ağılabatan müddətin elementləri görünür;

3. Cinayət prosesinin mərhələləri üçün qanunda müəyyən edilən müddətlər kifayət qədər aydındır və əqlabatan müddət tələblərinə cavab verir.

İstinadlar:

- (1) *Deveyer Belçikaya qarşı, 27 fevral 1980, &44;*
- (2) *Ryabseva E.V. Realizasiya prinsip razumnosti v uqolovnom prosesse Rossii.s.1. <http://www.iuaj.net/book/export/html/463>;*
- (3) *Oxford advanced learner's dictionary of current English. A.S. Hornby. Fifth edition. Editor Jonathan Crowther, p.970;*
- (4) *Neumester v. Austria 27 June 1968, &18; Foti and others(merits) v. Italy and Corigliano v. Italy 10 december, 1982, &52 and &34 etc;*
- (5) *Neumester v. Austria 27 June 1968, &18; Deweer v.Bekgium, 27 february 1980, &44;*
- (6) *Philippe Bertin-Mourov v.France, 2 august 2000, &52;*
- (7) *Hozee v. The Netherlands 22 may 1998, &43; Reinhardt and Slimane-Kaid v. France, 31 mart 1998, &93;*
- (8) *Ringelsen v. Austria. 16 July 1971, &110; Motta v.Italy, 19 february 1991, &17;*
- (9) *Boddaert v.Belgium, 12 october 1992, &35;*
- (10) *Coeme and others v. Belgium, 22 June 2000, &133;*
- (11) *Yagci and Sargin v. Turkey, 8 June 1995, &58;*
- (12) *Neumester v. Austria, 27 June 1968, &18;*
- (13) *Frau v.Italy, 19 february 1991, &14;*
- (14) *Ficara v.Italy, 19 february 1991, &14; Adiletta and others v.Italy, 19 february 1991, &15;*
- (15) *Vernillo v. France, 20 february 1991, &29;*
- (16) *Frydlender v.France[GC], 27 June 2000, &43;*
- (17) *Xatırladaq ki, CPM-in 7.0.35-ci maddəsinə görə gecə vaxtı dedikdə, yerli vaxtla axşam saat 22-dən səhər saat 7-dək olan vaxt müddəti başa düşülür;*
- (18) *Azərbaycan Respublikası Cinayət –Prosessual Məcəlləsi, 2000, Bakı, Qanun nəşriyyatı, maddə 202.3., səh.166;*
- (19) *Azərbaycan Respublikası Cinayət –Prosessual Məcəlləsi, 2000, Bakı, Qanun nəşriyyatı, maddə 48.1., 48.1.1., 48.1.2., səh.29. Xatırladıq ki, eyni məzmunlu ifadələrə Avropa Məhkəməsinin Konvensiyanın 6-cı maddəsinin pozulması ilə əlaqədar baxdığı işlərdə rast gəlinir;*
- (20) *Azərbaycan Respublikası Cinayət –Prosessual Məcəlləsi, 2000, Bakı, Qanun nəşriyyatı, maddə 8.0.3., 48.2., səh.10, 29-30;*
- (21) *Azərbaycan Respublikası Cinayət –Prosessual Məcəlləsi, 2000, Bakı, Qanun nəşriyyatı, maddə 48.1., səh. 29;*
- (22) *V.V.Vandişev. Uqolovniy proüess. Obhaə i osobennaə çasti. Moskva, 2009, str.11;*
- (23) *Mirağa Cəfərqliyev. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Prosesi, Dərslük, Qanun nəşriyyatı, 3-cü nəşr, Bakı, 2008, səh.19; V.V.Vandişev. Uqolovniy proses. Obşaya i osobennaya çasti. Moskva, 2009, str.12; P.A.Lupinskaya. Uqolovno-prosessualnoe pravo Rossiykoy Federatsii. Uçebnik, 2-izd., Moskva, Norma, 2009, str.26-28;*
- (24) *Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun 12 yanvar 2011-ci il tarixli «Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 293.1-cü maddəsinin və 293.0.4-cü maddəsinin bəzi müddələrinin şərh edilməsinə dair» Qərarı. 20-ci abzas;*
- (25) *Azərbaycan Respublikası Cinayət –Prosessual Məcəlləsi, 2000, Bakı, Qanun nəşriyyatı, maddə 295.1., səh. 238;*